

Kostholdsundersøkelse skapte stormfulle møter i Det norske medicinske Selskab

Michael 2021; 18: 281–91.

I 1935 presenterte Karl Evang (1902–81) og Otto Galtung (Hansen) (1904–81) Sosialistiske lægers forenings undersøkelse av kostholdet i økonomisk dårligstilte familier i Det norske medicinske Selskab. De mente å ha påvist både underernæring og feilernæring. Verst stilt var arbeidsløse, barnerike familier som var helt eller delvis fattigunderstøttet. De radikale legene hadde levert en sosialmedisinsk studie med politisk og økonomisk sprengkraft og tok til orde for en samfunnsomformende medisin. Men de etablerte legene i Selskapet ønsket ingen reformulering av medisinenes samfunnsoppdrag, og møtte Evang og Galtung med en storm av kritikk.

26. april 1935 omtalte *Dagbladet* Karl Evangs innledningsforedrag i Det norske medicinske Selskab om kostholdsundersøkelsen. Evang ble også intervjuet. Overskriften sammenfattet innholdet: «Vi sulteforer skammelig de forsorgsunderstøttede» (1).

Det var en sterk påstand i et år der elleve prosent av Norges befolkning i større eller mindre grad levde på fattigkassa. Blant disse var det mange familier med arbeidsløse fedre, en relativt ny gruppe i fattigpleien. De ble møtt med et offentlig forsørgelsessystem, som i ord og handling var blitt skåret til beinet under mellomkrigstidens sosiale og økonomiske kriser (2, s. 26–50). Noen arbeidsledighetstrygd fantes ikke, den kom først i 1939.

Ved å referere et foredrag i Selskapet mens diskusjonen pågikk, brøt avisen med Selskapets kutyme.¹ Selskapsledelsen reagerte, ikke minst fordi

¹ Evang påbegynte foredraget 10.4. Det ble avsluttet det 24.4 med diskusjon. Diskusjonen fortsatte i ytterligere tre møter (8.5., 22.5. og 5.6.). Innlegg og diskusjon fyller nesten 130 sider i *Forhandlinger i Det norske medicinske Selskab i Oslo 1935*, se *Norsk Magazin for Lægevidenskab*. 1936: 97 (nb.no)

professor Einar Langfeldt (1884–1966) ved Universitetets fysiologiske institutt var blitt tildelt et ansvar for den påståtte sulteforingen.

Oppslaget ble en verkebyll. Langfeldt fikk under diskusjonen slippe til i *Dagbladet* (3), Evang og Galtung fikk munnkurv, noe de senere ikke unnlot å bemerke offentlig: «Da Det medisinske Selskap [sic] tydeligvis ikke ønsket noen fortsatt avispolemikk så lenge diskusjonen pågikk i selskapet, har vi således inntil nu vært avskåret fra å svare professor Langfeldts anførsler i *Dagbladet* av 9/5.» (4)

Det følgende bygger delvis på min hovedoppgave i historie fra 1990.² Den gangen intervjuet jeg flere leger som enten deltok i kostholdsarbeidet til *Socialistiske lægers forening*, eller på annen måte var godt kjent med det. Til den foreliggende artikkelen har jeg gjennomgått de mest relevante intervjuene på nytt og innarbeidet utsagn og vurderinger som ikke fikk like sentral plass i hovedoppgaven.

Kostholdsundersøkelsen

Socialistiske lægers forening ble etablert i 1931 med Karl Evang, den senere helsedirektøren (1938–72), som leder. Foreningen var en norsk avdeling av den internasjonale sosialistiske legebevegelsen og utgjorde en faggruppe i *Mot Dag* (5, s. 54–57). Medlemskap i *Mot Dag* var likevel ikke et krav, og flere foreningsmedlemmer, blant annet Otto Galtung, den senere statens overlege for tuberkulose (1946–74), sto utenfor den kommunistiske akademikerorganisasjonen.³ Da *Mot Dag* oppløste seg selv i 1936, gikk den sosialistiske legeforeningen kollektivt inn i Arbeiderpartiet.

Socialistiske lægers forening sto på en sosialmedisinsk plattform og øvde samfunnskritikk på medisinsk grunnlag (5, s. 57–59). Hallvard Lid (1904–92), som var med fra begynnelsen av, fortalte meg i 1988 at de ville ta opp temaer som *Den norske lægeforening* var lite opptatt av. Lid husket godt at mange leger oppfattet foreningens program som «til dels meget radikalt».⁴

Ernæringsspørsmålet sto sentralt i de radikale legenes sosialmedisinske engasjement. Galtung var alt i studietiden blitt opptatt av kostens betydning for tuberkulose. For Evang var tiden som praktiserende lege i Oslo (1929–32) en avgjørende erfaring. Der fikk han daglig kontakt med ernæringsproblemene i et stort «østkantklientell».⁵ Da Norge ble rammet av den internasjonale økonomiske krisen i 1931, var han ikke i tvil om at ernæringen var «uten sammenligning den viktigste hygieniske miljøfaktor» (6, s. 102).

2 Haave P. *Ernæringsspørsmålet i norsk politikk fra 1930-årene til 1946: profesjonskrav, næringsinteresser og institusjonsutforming*. Hovedoppgave i historie. Oslo: Universitetet i Oslo, 1990.

3 I 1966 skiftet han navn til Galtung, som brukes i denne artikkelen.

4 Hallvard Lid i intervju med forfatteren 5.12.1988.

5 Fredrik Mellbye (1917–99) i intervju med forfatteren 14.12.1989.

Og når attpåtil et raskt økende antall arbeidsløse havnet på fattigkassa, ble «spørsmålet om de fattigunderstøttede fikk et helsemessig forsvarlig kosthold [satt] på spissen».⁶

Våren 1933 la *Socialistiske lægers forening* kostholdsundersøkelsen på tegnebrettet. En ernæringskomité under ledelse av Evang og Galtung skulle undersøke kostholdet blant økonomisk dårligstilte familier. Galtung var den vitenskapelige drivkraften, Evang satte rammer og staket ut retningslinjene – og ga publikasjonene deres politiske preg.⁷

Materialet besto av husholdningsregnskaper ført av familiene selv gjennom fire uker i april/mai 1933. 150 «tillitsmenn» veiledet familiene og kontrollerte utfyllingen (5, s. 70–72). To år senere var materialet ferdig bearbeidet, som foreningens første empiriske arbeid (7, s. 44–45).

Opplysninger fra 301 familier – til sammen 1707 personer, derav 882 barn under 14 år – lot seg bruke. Uavhengig av disse opplysningene, og som kontroll, hentet ernæringskomiteen inn opplysninger fra 312 fattigstyrer (nesten halvparten av landets fattigstyrer) om tildelingsform og ytelsenes størrelse per 1. desember 1934. I tillegg fikk komiteen se kjøpmannsregningene til 53 fattigunderstøttede familier i Oppegård kommune som kjøpte mat etter anvisning.

De fleste familiene, 278 av 301, bodde i østlandsbygder. Flertallet av hovedforsørgerne var skogsarbeidere, småbrukere, håndverkere, landarbeidere, anleggs-, løs- eller sesongarbeidere. De øvrige 23 familiene bodde i bykommuner, der flere av hovedforsørgerne var industriarbeidere. I alt 221 familieforsørgerne var arbeidsløse.

104 familier var helt fattigunderstøttet, mens 132 familier var delvis understøttet og skaffet seg mat fra egen jord eller gjennom tilfeldige inntekter. De øvrige 65 familiene var selvforsørgende med lave inntekter. På grunnlag av husholdningsregnskapene beregnet ernæringskomiteen inntaket av kalorier, eggehvite, fett, kullhydrater, mineralstoffer, og til dels vitaminer, i hver av de tre gruppene.

6 Haave P. *Ernæringsspørsmålet i norsk politikk fra 1930-årene til 1946: profesjonskrav, næringsinteresser og institusjonsutforming*. Hovedoppgave i historie. Oslo: Universitetet i Oslo, 1990, s. 23.

7 Carl Viggo Lange (1904–99) i intervju med forfatteren 3.1.1989, Torstein Guthe (1912–94) i intervju med forfatteren 25.1.1989, Hallvard Lid i intervju med forfatteren 5.12.1990. De viktigste publikasjonene er Evang K, Hansen OG. Ernæringsundersøkelsen, *Socialistisk Medicinsk Tidsskrift*, 1935(1–2): 4–26; Evang K, Hansen OG. Er direkte matutdeling en hensiktsmessig form for forsorgsunderstøttelse? *Socialistisk Medicinsk Tidsskrift*, 1935(3–4): 10–26; Evang K, Hansen, OG. *Norsk kosthold i små hjem. Virkelighet og fremtidsmål*. Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1937. [Norsk kosthold i små hjem : virkelighet og fremtidsmål \(nb.no\)](#); Evang K, Hansen OG. An inquiry into the diet of 301 poorly situated families in Norway. *Acta Medica Scandinavica*, suppl.103. Helsingfors, 1939.

De foretok ingen kliniske undersøkelser, men vurderte kostholdet mot det minimumsbehovet som ernæringskomiteen til *British Medical Association* (BMA) i 1933 hadde oppgitt for arbeidsledige menn. Den norske komiteen fant at bare de selvforsørgende familiene hadde et akseptabelt, men ikke optimalt kosthold. I de to andre gruppene lå kostholdet under minimumsstandarden, og blant de helt fattigunderstøttede fant de at kaloriinntaket var «forferdelig lavt, og sikkert langt under grensen for det fysiologisk forsvarlige» (5, s. 71).

Presentasjonen

Evang presenterte kostholdsundersøkelsen offentlig første gang i Oslo Arbeidersamfund 9. mars 1935 og kritiserte «det borgerlige samfund» for ikke å ville innrømme at det var «en ganske betydelig underernæring utover i vårt land» (8). 3. april ble undersøkelsen drøftet på et møte i *Socialistiske lægers forening*. Professorene Sophus Torup (emeritus) (1861–1937), Fredrik Leegaard (1891–1970) og Einar Langfeldt, alle ved Universitetets fysiologiske institutt, var invitert og møtte. «Det utspant seg en livlig diskusjon», het det i foreningens tidsskrift, men uten at dette ble utdypet.⁸

En uke senere møtte Evang og Galtung i Det norske medicinske Selskab. Over to kvelder presenterte Evang kostholdsundersøkelsen under tittelen: «Ligger kostholdet i økonomisk dårlig stilte familier i Norge under det fysiologisk forsvarlige?» Evang gjorde rede for hovedresultatene, som han illustrerte med tabeller og figurer (lysbilder). Han omtalte og kritiserte matutdelingen til fattigunderstøttede, som flere kommuner praktiserte etter direktiver Justisdepartementet hadde utarbeidet på grunnlag av en kostliste fra professor Einar Langfeldt. Listen besto av melvarer, salt flesk, salt sild, poteter, sukker, margarin og skummet melk og var beregnet på både barn og voksne. Evang anklaget Langfeldt for å være mer opptatt av å redusere offentlige utgifter enn å sørge for at også fattigfolk var sikret et akseptabelt kosthold.

Motviljen mot matutdeling var stor og prinsipiell i *Socialistiske lægers forening*.⁹ «Det var først og fremst det at vi syntes at de fattigunderstøttede ble umyndiggjort», fortalte Hallvard Lid meg, «de ble fratatt den lille myndigheten de hadde, og mistet også initiativet til selv å kunne gjøre noe».¹⁰ I Selskapet omtalte Evang matutdelingen som «en ovenfra regulert tvangskost», og argumenterte for fritt forbruksvalg (6, s. 116).

8 Haave P. *Ernæringsspørsmålet i norsk politikk fra 1930-årene til 1946: profesjonskrav, næringsinteresser og institusjonsutforming*. Hovedoppgave i historie. Oslo: Universitetet i Oslo, 1990, s. 19.

9 Ole Jacob Broch (1907–95) i intervju med forfatteren 1.12.1988.

10 Hallvard Lid i intervju med forfatteren 5.12.1988.

Galtung tok opp spørsmålet om kaloribehovet hos arbeidsløse og barn. Han gjorde rede for valget av standard (3000 kalorier per forbruksenhet per dag¹¹) og minnet om at kaloriforbruket i «velstilte befolkningslag» var høyere, uten at det der forelå noen «overernæring». Den valgte standarden kunne derfor «neppe betraktes som nogen optimal standard». Når kalori-forbruket i mange av de undersøkte familiene var betydelig lavere, var Galtung ikke i tvil om at de hadde påvist «en kalorisk underernæring». Han viste dessuten til britiske studier, som hadde konkludert med at kaloriinntaket sank med «synkende sosial klasse» (6, s. 137–46).

To dager etter presentasjonene kom oppslaget i *Dagbladet* (1). Evang fortalte journalisten Halldis Stenhamar (1894–1983), som var en pioner for sosialreportasjen i dagspressen, at det nok var spørsmålet om kostholdet til de helt fattigunderstøttede som ville «vekke størst strid».

Kritikken

Da han holdt sin avskjedsforelesning i 1971, sa professor i sosialmedisin Axel Strøm (1901–85) at Evangs foredrag hadde skapt noen av de mest stormfulle møtene han hadde opplevd i Selskapets historie (9). Hva ble det reagert på?

Professor Einar Langfeldt, som var blitt kraftig kritisert, var dypt provosert og slo hardt tilbake. Med sine innlegg håpet han at han hadde «påvist foredragsholdernes ytterst mangelfulle metodikk, og å ha tilbakevist deres løst begrunnede og helt uberettigede kritikk av forslaget til kostregulativ» (6, s. 162). Dommen var kategorisk: «Der foreligger [...] intet klinisk materiale som tillater foredragsholderne i det hele tatt å uttale sig om spørsmålet underernæring eller ikke» (6, s. 151).

Dette var kjernen i kritikken, og den ble belyst fra flere vinkler. Hvorvidt kaloriinntaket er for lavt eller ikke, er avhengig av valget av minimumsverdier, mente Hans Jacob Ustvedt (1903–82), den senere kringkastings-sjefen (1962–72). Han var i tvil om minimumsbehovet var så høyt som 3000 kalorier per dag per forbruksenhet. I alle fall syntes han ikke valget av standard var godt begrunnet. Derimot var han ikke i tvil om at kostholdet til de fattigunderstøttede hadde kvalitative mangler, at det var en utpreget mangel på «sikringskost», spesielt vitaminer (6, s. 134–37).

Flere konkluderte som Langfeldt og Ustvedt, og mente at Evang og Galtung ikke hadde påvist noen «kalorisk» underernæring. Også professor Carl Schiøtz (1877–1938), som hadde innført oslofrokosten i folkeskolen

11 De hadde valgt å bruke den internasjonalt utbredte forbruksenhetsskalaen til fysiologene Edward Provan Cathcart (1877–1954) og Annabel M.T. Murray (fødsels- og dødsår ikke funnet). Blant mange skalaer var det denne som i særlig grad la vekt på barns næringsbehov.

og hadde skolehygiene som et tyngdepunkt i sitt sosialhygieniske prosjekt, tvilte på påstanden om underernæring. Feilernæring derimot, var «jevnt over almindelig» – «tannelendigheten er bevis nok», sa Schiøtz, og tillad dermed kostholdsundersøkelsen liten betydning (6, s. 149–50).

Julie Backer (1890–1977) fra Statistisk sentralbyrå kritiserte Evang og Galtung for å ha gjort det utillatelige, statistisk sett, nemlig å si noe om kostholdets ernæringsfysiologiske verdi på bakgrunn av husholdningsregnskaper. Her var det trukket «langt mere vidtgående slutninger enn man i almindelighet, i allfall i den offisielle statistikk, anser statistisk forsvarlig i undersøkelser basert bare på husholdningsregnskaper» (6, s. 219). Det var tungt skyts fra en som hadde lang erfaring med forbruksundersøkelser, og som var ansvarlig for byråets medisinalstatistikk. Siden Langfeldt hadde vært inne på det samme, ga Backer ham sin prinsipielle støtte.

Kritikken gikk mest på sak, men den kunne tidvis framstå som mer politisk-ideologisk enn saklig. Langfeldt var likevel alene om å rette et personangrep mot Evang: «Dr. Evang har i denne diskusjon vist sig helt utilgjengelig for motforestillinger av saklig vekt. [...] En sådan motstander er bare en *debatant*, helt behersket av utenforliggende, ikke saklige interesser.» (6, s. 229).

Forsvaret

Evang minnet om at hensikten med undersøkelsen var å kartlegge kostholdet blant økonomisk dårligstilte familier. De hadde i utgangspunktet antatt at kostholdet var betinget av sosiale og økonomiske forhold, og det, hevdet han, hadde undersøkelsen bekreftet til gangs:

På hvilken måte man enn grupperer materialet, hvordan man enn gjennomarbeider det, fremkommer en ganske *frapperende lovmessighet*, en usedvanlig smukk sammenheng mellem økonomisk evne og næringsstandard, social klasse og næringsstandard, barnetall og næringsstandard [...]. (6, s. 182).

De hadde ikke hatt til hensikt å studere «den kliniske tilstand underernæring». Men de hadde ønsket å gjøre en «vurdering», og det sier seg selv, mente Evang, at «en slik vurdering naturlig innebærer et forsøk på å bedømme hvorvidt kostholdet sett fra et fysiologisk synspunkt kan antas å være forsvarlig eller ikke» (6, s. 214). Derfor holdt Galtung fast ved at det forelå underernæring: Kaloriforbruket var lavt blant de fattigunderstøttede, enten man sammenliknet med den britiske legeforeningens standard for arbeidsledige menn eller kaloriforbruket blant de selvforsørgende familiene i undersøkelsen (6, s. 192).

Evang gikk nærmere inn på den anvendte metodikken, og plasserte den i rekken av internasjonale kostholdsundersøkelser. Han konkluderte med at de hadde fulgt en fremgangsmåte som var internasjonalt anerkjent som

«en fullt forsvarlig videnskapelig metode, også av Folkeforbundet», og at de hadde holdt seg strengt til Folkeforbundets retningslinjer (6, s. 177).

Nå kritiserte Evang også Langfeldt for å ha anlagt «et ensidig kjemisk synspunkt» på ernæringsproblemet. Det fant han «dypt ufysiologisk» og helt uegnet til å bringe en løsning (6, s. 223–24). Langfeldt var da også fysiologisk kjemiker (biokjemiker), og det var allment kjent at han hadde liten interesse for hygieniske spørsmål.¹²

To ideologisk og medisinskfaglig nærskyldte til Evang og Galtung møtte i Selskapet og tok dem i forsvar. Hans Gabriel Dedichen (1901–81), nestlederen i *Socialistiske lægers forening* som hadde vært med på å planlegge kostholdsundersøkelsen, trodde nok at kliniske målinger ville gjort undersøkelsen mer verdifull, men neppe påvist andre endringer enn de som kunne kategoriseres som «almindelige inntrykk». Den anvendte metoden var ikke uten feilkilder, men den var alminnelig anerkjent, hevdet Dedichen, som viste til at både Torup og Leegaard, Langfeldts kolleger, hadde gitt uttrykk for det da undersøkelsen ble presentert på møtet i *Socialistiske lægers forening*. Langfeldts kritikk var derfor helt urimelig, og «på vesentlige punkter urettferdig», sa Dedichen (6, s. 199–200).

Nic Hoel (senere Waal) (1905–60) forsvarte kritikken av Langfeldts kostregulativ. Langfeldt hadde «tydeligvis ikke [...] spurt sig selv, er dette en kost, som man med rimelighet kan forlange at folk skal klare å spise. Det later til at han overhodet ikke har satt sig inn i de levevilkår som de forsorgsunderstøttede har, eller hvilken sinnstilstand de befinner sig i.» (6, s. 194). Hun fant grunn til å minnes Rudolf Virchows (1821–1902) ord fra 1848 om at legene er de fattiges naturlige advokater, og at sosial omsorg er en del av legenes oppgave. «Det forekommer oss at professor Langfeldt har glemt denne sin oppgave, og isteden har representert urimelige sparehensyn mot det nødlidende befolkningslag.» (6, s. 197).

Nye kostholdsundersøkelser

Evang tok kritikken fra Langfeldt tungt, og enda tyngre Backers, som han også oppfattet som politisk motivert.¹³ Samtidig virket kritikken ansporende. Sammen med Galtung planla han en ny undersøkelse. Den ble gjennomført

12 Fredrik Mellbye i intervju med forfatteren 14.12.1989, Haakon Natvig (1905–2003) i intervju med forfatteren 11.1.1990.

13 Fredrik Mellbye i intervju med forfatteren 14.12.1989.

i tidsrommet 1935–37, og omfattet rundt 280 økonomisk dårligstilte familier (5, s. 72–74).¹⁴

Det samfunnskritiske perspektivet var fortsatt sterkt, men denne gangen ville de vise klinisk at lave inntekter ga et kosthold som svekket motstandskraften og forårsaket kostskader: «Vi foretok undersøkelsene for å påvise [klinisk] hvor dårlig kostholdet var, og at årsaken skyldtes lav inntekt eller pengemangel. På den måten ønsket vi at folk skulle få høyere inntekter».¹⁵ I 1938, etter at undersøkelsene var avsluttet, skrev Evang til den svenske sosialmedisineren Gunnar Inghe (1910–77) at det ikke ville være «mulig slik som forrige gang å motarbeide undersøkelsen på usaklig grunnlag».¹⁶

Evang overlot til Galtung å bearbeide materialet, men Galtung hadde ikke tålmodighet nok til å slutføre arbeidet. I stedet gikk han videre med nye oppgaver.¹⁷ En samlet presentasjon kom aldri.¹⁸

Hvorfor ble kostholdsdebatten så stormfull?

Selv om enkelte leger var opptatt av sammenhengen mellom sykdom og samfunn, ble det ikke ansett som en oppgave for legestanden å arbeide politisk for å endre samfunnet (7, s. 45). Som statens epidemilege Peter M. Holst (1892–1961) sa i 1931: «Hygienen hverken kan eller vil forandre den nuværende samfundsordning» (10). Carl Schiøtz, som var professor i hygiene og bakteriologi (1931–38), gjorde den samme tanken til en «ledestjerne» i sin lærebok i hygiene fra 1937: «Anlegges arbeidet politisk, får det ikke den fornødne saklige tillit.»¹⁹

Evang og de sosialistiske legene så det altså annerledes. Bare ved «endring av samfundet selv», kunne problemer som ernæringsproblemet løses.²⁰

Da Det norske medicinske Selskab var 150 år, skrev Haakon Natvig, professor i hygiene (1952–76), i festskriftet at Evang og Galtung hadde

14 Evang og Galtung ledet gjennomføringen av undersøkelsen i Oslo, Aker, Bærum og Nittedal. De øvrige undersøkelsene ble gjennomført av Hallvard Lid og Else Vogt (1911–2004) (Lødingen, Nes og Valle i Nordland), Johannes Lund (1898–1983) (Bjarkøy i Nordland), Carl Viggo Lange (Trondheim) og Ole Jacob Broch (Rjukan).

15 Hallvard Lid i intervju med forfatteren 5.12.1988.

16 Haave P. *Ernæringsspørsmålet i norsk politikk fra 1930-årene til 1946: profesjonskrav, næringsinteresser og institusjonsutforming*. Hovedoppgave i historie. Oslo: Universitetet i Oslo, 1990, s. 22.

17 Haakon Natvig i intervju med forfatteren 11.1.1990.

18 I tillegg til omtalen i publikasjoner nevnt i fotnote 7, ga Galtung et sammendrag av hovedresultatene til bruk for Statens kostholdsnemnd av 1939, se Hansen OG. Forbruk av næringsmidler i norske husholdninger, *Aktuelle kostholdsspørsmål i Norge: en materialsamling til bruk i opplysningsarbeidet for et kosthold med større bruk av landets egne produkter*. Oslo: Statens kostholdsnemnd av 1939, 78–140. *Aktuelle kostholdsspørsmål i Norge: en materialsamling til bruk i opplysningsarbeidet for et kosthold med større bruk av landets egne produkter* (nb.no)

19 Haave P. *Ernæringsspørsmålet i norsk politikk fra 1930-årene til 1946: profesjonskrav, næringsinteresser og institusjonsutforming*. Hovedoppgave i historie. Oslo: Universitetet i Oslo, 1990, s. 17.

20 Ibid., s. 18.

trukket konklusjoner som gikk «på tvers av autoritetenes» (11). Da jeg intervjuet Natvig i 1990, sa han at dette gjaldt like mye det politiske som det faglige. Ernæringsdebatten hadde synliggjort en skarp motsetning mellom «den konservative legestand» og de unge, politisk radikale legene.²¹ I Selskapet hadde Evang heller ikke lagt skjul på hva som måtte endres. «Der er påvist en overordentlig sterk korrelasjon mellom ernæringsstandard og sosial klasse på den ene side, mellom ernæringsstandard og økonomisk evne på den annen.» (6, s. 133). Derfor måtte det fysiologiske behovet omgjøres til et kjøpekraftig behov. Her lå den politiske og økonomiske sprengkraften. I ettertid var Ole Jacob Broch heller ikke i tvil om at diskusjonen i Selskapet måtte ses i lys av de politiske motsetningene.²²

Med ernæringsspørsmålet som springbrett, stilte de sosialistiske legene medisinen overfor oppgaver som innebar et reformulert samfunnsoppdrag, der virkemidlene skulle være både politiske og økonomiske. Selv om de i dette spørsmålet var i godt selskap med både britiske fagfolk og eksperter i Folkeforbundets helseorganisasjon (12, 13), var det å krysse en grense som for norske leger flest var helt uakseptabelt.

Kostholdsundersøkelsens historiske betydning

Kostholdsundersøkelsen skapte ikke bare stormfulle møter i Selskapet, den fikk også betydning på sikt. La meg avslutte med kort å omtale tre viktige forhold:²³

Mens Universitetets fysiologiske institutt bare hadde sett det som sin oppgave å gi svar på hva som kunne regnes som «nødtørftig underhold» etter fattigloven, satte flere kommuner nå ned komiteer for å utarbeide forslag til billig, men tilstrekkelig kosthold oppstilt av fagfolk i hygiene og ernæringslære (14, s. 68–69). I Oslo fikk Evang, sammen med blant andre Schiøtz, i oppgave å lage en ny kostliste for byens fattigunderstøttede. Dette så Evang som et nederlag for Langfeldt og Justisdepartementet:

Så vidt jeg jeg kan forstå er det virkelig lyktes å rette et drepende slag mot den absurde form som de forsorgsunderstøttedes kosthold var i ferd med å komme inn i her i landet gjennom hans og Justisdepartementets forslag til direkte matutdeling.²⁴

Selv om Schiøtz ikke var spesielt imponert over kostholdsundersøkelsen til *Sosialistiske lægers forening*, fikk han etter hvert *faglig* respekt for Evang, en

21 Haakon Natvig i intervju med forfatteren 11.1.1990.

22 Ole Jacob Broch i intervju med forfatteren 1.12.1988.

23 For en bredere og mer inngående framstilling, se Haave P. *Ernæringsspørsmålet i norsk politikk fra 1930-årene til 1946. Profesjonskrav, næringsinteresser og institusjonsutforming*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo, våren 1990, s. 32–43, 73–93.

24 Ibid., s. 32.

type respekt Evang kunne gjengjelde, selv om de ellers hadde lite pent å si om hverandre.²⁵ Når Schiøtz i 1938, etter å ha blitt utnevnt til leder av det første Statens ernæringsråd i 1937, ønsket Evang som sekretær, har det også sin bakgrunn i at Evang var en lege med voksende helsepolitisk innflytelse. Men ernæringsrådet ble ikke noe innflytelsesrikt organ før den tyske okkupasjonen i 1940. Schiøtz døde av lungetuberkulose i 1938 (tre dager før Evang ble utnevnt til medisinaldirektør), og selv i maktens korridorer kjempet Evang forgjeves for et reorganisert og styrket råd.²⁶ Først i 1946, som reformteknokratisk helsedirektør (15, s. 179), vant han politisk gehør og ble selv utnevnt til rådets første leder (16, s. 78–83).

Ifølge Axel Strøm, Norges første professor i sosialmedisin (1951–71), var kostholdsundersøkelsen «det første [norske] vitenskapelige arbeid [...] med klar sosialmedisinsk problemstilling» (9). Han siktet til en sosialmedisin med omsorg for «underprivilegerte» grupper, og som arbeidet politisk for å løse sosiale problemer, en sosialmedisin i tradisjonen etter den tyske medisineren Alfred Grotjahn (1869–1931). Slik ble kostholdsundersøkelsen et viktig innlegg i 1930-årenes levekårsdebatt, som særlig angikk arbeiderklassen og barnefamilier (2, s. 133–34). Den ga levekårsspørsmålet faglig tyngde og bidro til tanken om at sosialpolitikken også skulle sikre og bedre befolkningens levestandard.²⁷ Ikke uten grunn omtalte legen og ernæringsforskeren Kaare R. Norum (1932–2019), som også ledet Statens ernæringsråd i flere år (1981–86 og 1993–98), Evang og Galtungs bok *Norsk kosthold i små hjem* fra 1937 som «en klassiker innen norsk sosiopolitisk litteratur» (17).

Litteratur

1. Vi sulteforer skammelig de forsorgsunderstøttede. *Dagbladet* 26.4.1935. [Dagbladet \(nb.no\)](#)
2. Seip A-L. *Veiene til velferdsstaten : norsk sosialpolitikk 1920–75*. Oslo: Gyldendal, 1994. [Veiene til velferdsstaten : norsk sosialpolitikk 1920–75 \(nb.no\)](#)
3. Professor E. Langfeldt forsvaret den kritiserte spiseseddel. *Dagbladet* 9.5.1935. [Dagbladet \(nb.no\)](#)
4. Evang K, Hansen OG. De forsorgsunderstøttedes kosthold. *Dagbladet* 12.6.1935. [Dagbladet \(nb.no\)](#)
5. Nordby T. *Karl Evang : en biografi*. Oslo: Aschehoug, 1989. [Karl Evang : en biografi](#)

25 Haakon Natvig i intervju med forfatteren 11.1.1990.

26 Haave P. *Ernæringsspørsmålet i norsk politikk fra 1930-årene til 1946 : profesjonskrav, næringsinteresser og institusjonsutforming*. Hovedoppgave i historie. Oslo: Universitetet i Oslo, 1990, s. 88–90.

27 Denne tanken ble, blant annet med kostholdsundersøkelsen fra 1933 som faglig referanse, særlig utviklet av den etter hvert så innflytelsesrike sosialøkonomen Knut Getz Wold (1915–87), se Wold KG. *Kosthold og levestandard : en økonomisk undersøkelse*. Oslo: Fabritius, 1941. [Kosthold og levestandard : en økonomisk undersøkelse \(nb.no\)](#) og Wold KG. *Levestandardens økonomi*. Oslo: Tanum, 1949. [Levestandardens økonomi \(nb.no\)](#). I forordet til sistnevnte bok ble Otto Galtung takket for faglig hjelp.

6. Ligger kostholdet i økonomisk dårlig stilte familier i Norge under det fysiologisk forsvarlige? *Forhandlinger i Det norske medicinske Selskab i Oslo 1935*. Oslo, 1936. [*Norsk Magazin for Lægevidenskab*. 1936: 97 \(nb.no\)](#)
7. Berg SF. *Den unge Karl Evang og utvidelsen av helsebegrepet : en idéhistorisk fortelling om sosialmedisinens fremvekst i norsk mellomkrigstid*. Oslo: Solum, 2002. [*Den unge Karl Evang og utvidelsen av helsebegrepet : en idéhistorisk fortelling om sosialmedisinens fremvekst i norsk mellomkrigstid* \(nb.no\)](#)
8. Betydelig underernæring blant de fattigste i landet. *Arbeiderbladet* 12.3.1935. [*Arbeiderbladet* \(nb.no\)](#)
9. Strøm A. En sosialmedisin ser tilbake : et fag blir til. *Tidsskrift for Den norske lægeforening* 1971; 91: 2239–44. *Tidsskrift for Den norske legeforening* (trykt utg.) : *The Journal of the Norwegian Medical Association*. 1971 Vol. 91 Nr. 31 (nb.no)
10. Holst PM. Hygienens videnskapelige og praktiske opgaver. *Tidsskrift for Den norske lægeforening* 1932; 52: 158–73. *Tidsskrift for Den norske legeforening* (trykt utg.) : *The Journal of the Norwegian Medical Association*. 1932 Vol. 52 Nr. 3 (nb.no)
11. Natvig H. Forebyggende medisin. *Det norske medicinske Selskab 1933–1958. Festskrift ved selskapets 125-års jubileum*. Oslo: Grøndahl & søns boktrykkeri, 1958: 86–90. [*Det Norske medicinske Selskab : 1933-1958 : festskrift ved selskapets 125-års jubileum* \(nb.no\)](#)
12. Mayhew M. The 1930s nutrition controversy. *Journal of Contemporary History* 1988; 23: 445–64. <https://www.jstor.org/stable/260692>
13. Jeacle I. The diet of the nation : the state, family budgets and the 1930s nutritional crisis in Britain. *Critical Perspectives on Accounting* 2016; 38: 54–68. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cpa.2015.01.015>
14. Kluge L. *Sosialhjelp før og nå*. Oslo: Fabritius, 1973: 68–69. [*Sosialhjelp før og nå* \(nb.no\)](#)
15. Haavet IE, Botten G, Elvebakken KT. *Maten på bordet : femti år med Statens ernæringsråd*. Oslo: Statens ernæringsråd, 1996: 78–83. [*Maten på bordet : femti år med Statens ernæringsråd* \(nb.no\)](#)
16. Slagstad R. *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax, 1998. [*De nasjonale strateger* \(nb.no\)](#)
17. Norum KR. Ernæringsforskning og kostholdsundersøkelser i Norge. *Michael* 2014; 11: 297–321. *Tidsskriftet Michael : Ernæringsforskning og kostholdsundersøkelser i Norge* ([*michaeljournal.no*](#))

Per Haave

per.haave@medisin.uio.no

Avdeling for samfunnsmedisin og global helse

Institutt for helse og samfunn

Universitetet i Oslo

Postboks 1130 Blindern

0318 Oslo

Per Haave er historiker, statsstipendiat og forsker ved Institutt for helse og samfunn, Universitetet i Oslo